

08.01.2019

Стан і перспективи науки в Україні (за даними соціологічних досліджень). Наукова доповідь Т. О. Петрушиної

6 грудня 2018 р. відбулися загальні збори Відділення історії, філософії та права Національної академії наук України, присвячені 100-річчю НАН України. Від Інституту соціології з доповіддю «Стан і перспективи вітчизняної науки (за даними соціологічних опитувань)» виступила зав. відділу економічної соціології, доктор соціологічних наук Т. О. Петрушина ([презентація](#)) ([Інститут соціології НАН України](#)).

«Шановні колеги! Перш за все дозвольте привітати вас із 100-річним ювілеєм Академії, учасниками святкування якого ми маємо честь бути. Здоров'я вам і щастя, творчої наснаги і успіху у наукових пошуках і дерзаннях! Ювілей, особливо такий надзвичайний, традиційно передбачає розмову про здобутки. І вони, дійсно, чималі! Саме в Україні творчими зусиллями наших вчених створені кращий танк Другої світової війни Т-34, перший в Європі цифровий комп'ютер, найбільший у світі літак «Мрія», найпотужніша міжконтинентальна ракета «СС-18», унікальні технології зварювання в космосі, під водою, живих тканин та багато іншого. Пишаючись досягненнями вітчизняних вчених, ми як науковці зобов'язані продовжувати найкращі традиції і зберігати здобутки наших попередників. Це вимагає не лише особистої відданості ідеалам наукової об'єктивності і добросовісності, а й відповідальної оцінки сучасного стану і проблем розвитку науки в країні.

Для аналізу реальної ситуації надзвичайно важливі поряд із даними статистики і наукометрії також результати соціологічних опитувань. У розвинених країнах, як ви знаєте, на регулярній основі проводяться і моніторинги громадської думки, і цільові експертні опитування. Зокрема, в країнах Євросоюзу вони здійснюються в рамках проекту Євробарометр. На жаль, Україна не мала можливості долучитися до цього масштабного міжнародного дослідження. Проте з 2014 р. Інститут соціології за дорученням Президії Академії здійснює щорічний соціологічний моніторинг ролі науки в українському суспільстві. Результати наших досліджень детально викладені в нещодавно виданій брошурі.

Переходимо до цифр. Соціологія, на відміну від інших соціальних наук – наука точна. Отже, як оцінюють стан науки в Україні наші співвітчизники? Середній бал оцінки (за 10-бальною шкалою, де «1» означає дуже поганий стан, а «10» – дуже добрий) становить 4.0 бала, що тяжіє до «скоріше до поганого», а не середнього рівня. Зазначу, що найбільш компетентні у питаннях науки респонденти (n=156) оцінили стан науки дещо вище, практично на середньому рівні (4.7 бала). Для порівняння: вітчизняні експерти також оцінили стан науки в Україні в цілому на середньому рівні – 2.5 бала за 5-бальною шкалою. Найнижчі оцінки українські експерти дали галузевій і вузівській науці (1.8 і 2.4 бала), найвищі – академічній науці і тим галузям, в яких вони самі працюють (3.1 і 3.3 бала).

Безумовно, оцінки в значній мірі залежать від того, яка саме галузь науки оцінюється експертом. Так, на думку одного з українських експертів, «стан природних наук в країні можна оцінити в 7-8 балів, а соціогуманітарних – не більше ніж у 2-3 бали». Є певний сенс і у зауваженні одного з експертів, що такі інтегральні оцінки малоефективні і малоінформативні. Разом з тим вони важливі як принципові індикатори загального стану справ у науковій сфері.

У порівнянні стану вітчизняної науки зі світовим рівнем на протязі всіх років спостережень переважають негативні оцінки. За період 2008–2015 рр. частка українських громадян, які вважають, що наша наука відстає від світового рівня, зросла з 61 % до 69 %. Цей негативний тренд частково нівелює збільшення частки громадян, на думку яких наука в Україні відповідає світовому рівню (з 6 % до 12 %).

Абсолютна більшість експертів також відзначили відставання вітчизняної науки від світового рівня. Причому третина з них вважає, що рівень науки в Україні істотно відстає від світового, половина - дещо відстає.

За оцінками вітчизняних експертів, авторитет української науки у світі сьогодні перебуває на середньому рівні, а точніше, на нижній межі середнього рівня – 5.1 бала (за десятибальною шкалою, де «1» означає дуже низький рівень, а «10» – дуже високий). За оцінками зарубіжних експертів, авторитет української науки в світі знаходиться на рівні нижче середнього і становить 3.7 бала.

На які ж перспективи ми можемо розраховувати? Переважна більшість вітчизняних експертів (26 з 36) прогнозують погіршення стану науки. На наш запит, що стримує розвиток вітчизняної науки, ми отримали 137 відповідей експертів. Практично всі зазначили ті чи інші соціально-економічні причини (низький технологічний рівень економіки і запиту з боку виробництва, незацікавленість бізнесу в розвитку науки тощо). Дві третини вказали на критично недостатнє фінансування. Мова йде фактично не просто про катастрофічне недофінансування, а про фінансове знекровлення науки.

У 1991 р. сукупні витрати на наукові дослідження і розробки становили 2,4 % ВВП (що відповідало рівню найбільш інноваційних економік світу!), у 1992 р. вони скоротилися до 1,5 % ВВП, у 2007 р. – до 0,9 % ВВП, в 2015 – до 0,6 % ВВП. Державне фінансування за останні роки зменшено до 0,18 % ВВП, що становить лише одну шосту від передбаченого законодавством України рівня (1,7 % ВВП). Абсолютні ж величини державного фінансування фундаментальних досліджень у розвинених країнах і Україні, з огляду на розмір ВВП, взагалі незрівняні. Державне фінансування науки в Україні відповідає приблизно бюджету одного солідного західного університету. Державні витрати на одного науковця в Україні в 18 разів менше, ніж в Бразилії, в 34 рази – ніж у Південній Кореї, в 70 разів менше, ніж в США. Не випадково молодь масово залишає і науку, і Україну. Кількість дослідників в Україні в розрахунку на душу населення стала в три рази нижчою, ніж у середньому по країнах ЄС. Для порівняння:

кількість дослідників на один мільйон жителів у США сьогодні становить 4231, в Німеччині – 4363, в Ізраїлі – 8255, в Україні – 1026.

На думку низки експертів, розвиток вітчизняної науки стримує олігархічна система влади і периферійний характер «капіталізму для своїх», побудованого в Україні. Половина серед тих, хто вказав на соціально-політичні бар'єри на шляху розвитку науки, підкресливали нерозуміння владою її вирішальної ролі у розвитку сучасного суспільства і, як наслідок, негативне ставлення держави до науки і культивування такого ставлення в суспільстві. Серед інституційних перешкод були зазначені насамперед недоліки в організації та управлінні наукою, неготовність наукових установ до роботи в умовах ринку, відсутність адекватних критеріїв оцінки наукової діяльності, низька активність учених щодо зміни ситуації на краще.

Найголовніші соціокультурні бар'єри наступні: 1) дефіцит кваліфікованих кадрів; 2) нерозвиненість сучасної культури наукової діяльності; 3) девальвація соціального капіталу науки (92 % експертів вказали, що престиж професії вченого за останні роки знизився, причому три чверті оцінили це зниження як істотне); 4) «погане знання англійської мови і недостатнє використання новітніх інформаційних технологій».

Серед іншого були названі такі причини як старіння кадрів; труднощі в залученні талановитої молоді в науку через відсутність необхідних умов; «слабка інтеграція української науки у світову»; «нав'язана Україні ззовні роль донора науково-технічного потенціалу» і нарешті «переважання кон'юнктурних аспектів над змістовно-науковими».

Ставлення держави до вітчизняної науки експерти оцінили як вкрай незадовільне – 1,9 бала за 10-бальною шкалою. Так само низько, на рівні двох балів оцінено і бажання бізнесу фінансово підтримувати науку. Негативно оцінено і ставлення ЗМІ до науки (2,9 бала за 10-бальною шкалою, де «1» означає неадекватне висвітлення стану та ролі вітчизняної науки, а «10» – адекватне висвітлення). На думку експертів, в українському суспільстві немає і достатнього розуміння ролі науки (3,8 бала за 10-бальною шкалою, де «1» означає повне нерозуміння ролі науки, а «10» – повне розуміння ролі науки). Хоча за даними моніторингу громадської думки переважна більшість населення України розуміє визначальну роль науки для розвитку сучасного суспільства.

Так, розвиток української економіки і суспільства в цілому, на думку двох третин населення, неможливі без розвитку вітчизняної науки. Більше того, рівень довіри до вчених України залишається найвищим серед соціальних інститутів суспільства (40 %). Він співставний тільки з показниками довіри до волонтерів і церкви (46 % і 40 %, відповідно). Для порівняння, Президенту, Уряду, Верховній Раді, за даними цього річного опитування, довіряли, відповідно, 8 %, 5 % і 6 % населення.

Отже, на відміну від індиферентного ставлення нинішньої держави і бізнесу до вітчизняної науки, в Україні існує суспільний запит на її розвиток. Всі присутні в цьому залі чудово розуміють принципову різницю між соціальним запитом на розвиток науки і соціальним замовленням на

створення наукових продуктів відповідно до інтересів певних соціальних груп. Це стосується насамперед наших з вами соціальних наук, вплив на які з боку зовнішніх сил (економічних, політичних) є найбільшим. Як підкреслював відомий французький соціолог П. Бурдьє, соціальні інтереси генерують тактику переконань, стратегій і культурних диспозицій, які впливають на зміст і розвиток наукових знань. Наукова боротьба націлена на досягнення науково легітимного уявлення «реального». Об'єкт соціальних наук, на відміну від природничих і технічних, знаходиться в центрі соціальної боротьби і тому «правда» виступає об'єктом боротьби і в соціальному світі, і в соціологічному, який прагне створити істинне уявлення про соціальний світ. Тому тільки на шляху неупередженості, об'єктивності, системності, врахуванні конкретно-історичного контексту можливий ефективний пошук необхідних шляхів подолання сучасної кризи в країні і вирішення найгостріших проблем українського суспільства. Сьогодні це – найголовніше завдання і обов'язок усіх нас як науковців.

Зрозуміло, що ефективно виконувати свої суспільні функції наука може тільки за умови достатнього фінансування і активної підтримки з боку як держави, так і громадянського суспільства. В цьому контексті перспективи розвитку науки в Україні багато в чому залежать не тільки від здатності науковців працювати на високому професійному рівні, їх подальшої інтеграції в міжнародну наукову спільноту, а й від активної і принципової позиції самих учених щодо захисту інтересів вітчизняної науки і українського народу. Тільки об'єднуючи зусилля у цьому напрямі, можна сподіватися на позитивні зміни в розвитку і наукової сфери, і українського суспільства в цілому».